

Internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij jongeren na (echt)scheiding

Bachelor thesis

Utrecht University

Pre-master's programme in Clinical Child, Family and Education Studies

Mirjam Teunissen (6438660), Anne Boudrie (6594026)

Supervising lecturer: Inge van der Valk

Second Assessor: Rianne van Dijk

Datum: 17-06-2019

Voorwoord

Voor u ligt het onderzoek ‘Internaliserend en externaliserend probleemgedrag na scheiding’. Dit is een Bachelor Thesis uitgevoerd in het kader van de pre-master Orthopedagogiek aan de Universiteit Utrecht. Het afgelopen half jaar hebben wij ons verdiept in de mogelijke uitkomsten die scheiding heeft op het gedrag van jongeren. De topic scheiding stond bij ons beide bovenaan het lijstje van thesisonderwerpen. Wij waren dan ook erg blij dat wij deel mochten uitmaken aan het lopende onderzoek van Inge van der Valk en Zoë Rejaän. Gezamenlijk zijn wij tot het besluit gekomen om onderzoek te doen naar internaliserend en externaliserend probleemgedrag. Met onze PABO en SPH achtergrond sluit dit onderwerp goed aan bij onze interesses in het gedrag van jongeren. Het schrijven van deze thesis was dan ook erg leerzaam voor ons, niet alleen op persoonlijk vlak maar zeker ook op academisch vlak.

Graag willen wij onze dankbaarheid uiten naar onze thesisbegeleidster Dr. Inge van der Valk, die ons steeds opnieuw heeft geprikkeld met haar enthousiasme. Hierdoor is het voor ons een erg goed en interessant leerproces geworden en zijn wij tot nieuwe inzichten gekomen. Mede dankzij haar gedetailleerde feedback en haar beschikbare tijd voor ons, hebben wij haar begeleiding als zeer prettig ervaren.

Abstract

Background. In the Netherlands, about 70.000 children and youngsters are faced with divorce or separation of their parents. Since 2009, parents are obliged to draw up a parental plan after divorce. Since then there has been an increase in the number of co-parenting families after divorce. It is unclear whether the differences in living situations after divorce contribute to the differences in the degree of internalizing and externalizing problem behavior and whether there are differences between girls and boys. **Aim.** This study investigates the differences in the degree of internalizing and externalizing problem behavior between intact and divorced families and the role that gender plays in this. Hereby, differences in living situations after divorce will be included. **Method.** For this study, data has been used from the cross-sequential survey study ‘‘Students and Families’’, from the 2018 measurement round (n = 955, Mage = 13.39). **Results.** No support was found that young people from co-parenting families after divorce report fewer internalizing and/or externalizing problems on average compared to youngsters from other living situations. However, it has emerged that gender plays a significant role in the extent of internalizing and externalizing behavior after divorce. Specifically, after divorce, girls reported more internalizing problem behaviors and boys more externalizing problem behaviors. The living situation did not influence the gender difference in internalizing and externalizing problem behavior. **Conclusion.** Social workers should be alert to the consequences of divorce for both boys and girls, whereby this study shows that girls experience more internalizing problems and boys more externalizing problems. The living situation after divorces does not seem to play a role here.

Keywords: Divorce, internalizing problems, externalizing problems, living situation, gender.

Samenvatting

Achtergrond. In Nederland krijgen ongeveer 70.000 kinderen en jongeren per jaar te maken met scheiding of het beëindigen van de relatie van hun ouders. Sinds 2009 zijn ouders verplicht om na scheiding een ouderplan op te stellen. Sindsdien is er een toename van het aantal co-oudergezinnen na scheiding. Onduidelijk is of de verschillen in woonsituaties na scheiding bijdragen aan het verschil in de mate van internaliserend en externaliserend probleemgedrag en of hierbij verschillen tussen meisjes en jongens zijn. **Doel.** Dit onderzoek tracht het verschil in de mate van internaliserend en externaliserend probleemgedrag uit intacte en gescheiden gezinnen vast te stellen en de rol die sekse hierin speelt. Hierbij worden verschillende woonsituaties na scheiding meegenomen. **Methode.** Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van de data van het cross-sequentieel survey-onderzoek 'Scholieren en Gezinnen' uit de meetronde van 2018 (n = 955, Mleeftijd = 13.39). **Resultaten.** Er is geen ondersteuning gevonden voor de hypothese dat jongeren uit co-oudergezinnen na scheiding gemiddeld minder internaliserende en/of externaliserende problemen rapporteren in vergelijking met jongeren uit andere woonsituaties. Wel is naar voren gekomen dat sekse een significante rol speelt in de mate van internaliserend en externaliserend probleemgedrag na scheiding. Zo rapporteren meisjes meer internaliserend probleemgedrag en jongens meer externaliserend probleemgedrag na scheiding. Een significant sekseverschil voor internaliserend en externaliserend probleemgedrag na scheiding op basis van woonsituatie is niet gevonden. **Conclusie.** Hulpverleners moeten alert zijn op de gevolgen van echtscheiding voor zowel jongens als meisjes, waarbij dit onderzoek laat zien wat meer internaliserende en jongens juist meer externaliserende problemen ervaren. De woonsituatie na scheiding lijkt hierbij geen rol te spelen.

Introductie

In Nederland krijgen circa 70.000 thuiswonende kinderen en jongeren per jaar te maken met de scheiding van hun ouders (Spruijt & Kormos, 2010). Dit kan zowel een formele scheiding als informele relatie-ontbinding zijn. Verschillende onderzoeken wijzen uit dat (echt)scheiding negatieve gevolgen kan hebben voor de ontwikkeling van jongeren. Jongeren van gescheiden ouders scoren gemiddeld genomen lager op sociaal-, gedragsmatig-, gezondheids- en academisch gebied (Amato, 2010). Jongeren van gescheiden ouders vertonen daarbij gemiddeld genomen meer internaliserende en externaliserende problemen dan jongeren uit intacte gezinnen (van der Valk, Spruijt, de Goede, Maas, & Meeus, 2005).

Er is al veel onderzoek gedaan naar de mogelijke gevolgen die een (echt)scheiding kan hebben op jongeren. Een groot aantal factoren kan hierbij een rol spelen. Zo kan de woonsituatie na scheiding van invloed zijn. Deze kan namelijk erg variëren tussen verschillende gezinnen na scheiding (Kelly, 2006). Zo toont het CBS (2017) aan dat het aantal co-oudergezinnen in Nederland is gestegen van 20% in 2008 naar 28% in 2010 (Poortman & van Gaalen, 2017). Daarnaast zijn er jongeren die meestal bij moeder of meestal bij vader wonen (Steenhof, 2007). Onderzoek uitgevoerd in het buitenland wijst uit dat het welzijn van jongeren gemiddeld genomen beter is wanneer zij afwisselend woonachtig zijn bij beide ouders. Dit verklaart mogelijk dat de kans op internaliserende of externaliserende problemen groter is bij eenoudergezinnen na scheiding (Sodermans, Vanassche & Matthijs, 2013).

Recent is er internationaal onderzoek uitgevoerd naar de rol die co-oudergezinnen spelen in het welzijn van jongeren (e.g. Nielsen, 2017; Nielsen 2018). Echter werden dan vaak alleen de gezinnen met co-oudersgezinnen vergeleken ten opzichte van alle andere woonvormen na scheiding. In Nederland is nog niet veel onderzoek uitgevoerd naar de rol van woonsituatie na scheiding in het functioneren van jongeren. Daarnaast is er in Nederland tot nu toe nog geen onderzoek gedaan waarbij is uitgegaan van de rapportage van jongeren zelf. Bovendien is nog niet gekeken naar de mogelijke sekseverschillen in probleemgedrag na scheiding op basis van woonsituatie.

Dit onderzoek zal zich richten op de woonsituaties van jongeren na ouderlijke (echt)scheiding en of dit een rol speelt in de mate van internaliserende en externaliserende problemen. Hierbij wordt ook onderzocht of er verschillen zijn tussen jongens en meisjes. Als eerst zal er middels een literatuurstudie worden beschreven wat bekend is over de rol van ouderlijke scheiding in de mate van internaliserende en externaliserende problemen, vervolgens wordt beschreven of de woonsituatie een rol speelt in de mate van internaliserende en externaliserende problemen en ten slotte worden mogelijke sekseverschillen hierbij onderzocht.

Internaliserende en externaliserende problemen na scheiding

Internaliserende probleemgedrag is een reflectie van interne stress, dit uit zich naar binnen toe en leidt tot innerlijke onrust. Voorbeelden hiervan zijn: depressie, (sociale) angst, stress, teruggetrokken gedrag en somatische klachten (Wicks-Nelson & Israel, 2014).

Externaliserend daarentegen, uit zich meer naar buiten toe. Agressie, delinquentie, hyperactiviteit, gedragsproblemen en ongehoorzaamheid zijn hier voorbeelden van (Liu, 2004).

Wat betreft internaliserende problemen na scheiding is de kans op aanpassingsproblemen en sociale problemen voor jongeren met gescheiden ouders twee keer zo groot als voor hun leeftijdsgenoten van intacte gezinnen (Kelly, 2006). Jongeren van gescheiden ouders laten vaker een hogere mate van depressie en angst zien (Strohschein, 2005), presteren minder goed op school (Amato, 2010) en hebben een negatiever zelfbeeld (Dunlop, Burns, & Bermingham, 2001).

In onderzoek van Weaver & Schofield (2014) kwam naar voren dat jongeren van gescheiden ouders meer gedragsproblemen laten zien dan jongeren uit intacte gezinnen. Daarnaast vertonen jongeren die een scheiding hebben meegemaakt vaker agressief (van der Valk, Spruijt, de Goede, Maas & Meeus, 2004) en delinquent gedrag (Vanassche, Sodermans & Matthijs, 2010) vertonen zij meer criminaliteit (van der Rakt, 2011), problemen met middelengebruik (Collins, Ellickson & Klein, 2007) en laten zij meer problemen met intieme relaties en vroegtijdige seks zien (Emery, Waldron, Kitzmann, & Aaron, 1999) dan hun leeftijdsgenoten uit intacte gezinnen.

Problemen van jongeren na scheiding kunnen verklaard worden vanuit de gezinssysteemtheorie van Minuchin (1985). Deze theorie beschrijft het gezin als een complex, hiërarchisch georganiseerd systeem. Elk individu staat in verbinding met het systeem, middels subsystemen die elkaar beïnvloeden. Bij scheiding volgt er een reorganisatie binnen het gezinssysteem. De gezinssysteemtheorie beschrijft dat probleemgedrag voortkomt uit stoornissen in de relaties tussen de verschillende subsystemen. Ouderlijke ruzie na een scheiding is een voorbeeld van een stoornis in het oudersysteem, dat via het ouderkind systeem impact heeft op het kindsysteem (Kievit, Tak & Bosch, 2008). Daarnaast beschrijven Amato & Booth (1991) meer factoren die een verklaring kunnen geven voor de daling van het welbevinden van jongeren na scheiding. Zo gaat er rond de scheiding veel tijd en aandacht van ouders uit naar het regelen van de scheiding, wat gepaard gaat met minder tijd en aandacht voor de jongeren. Dit heeft - negatieve- gevolgen voor de kwaliteit van de ouder-kind relatie en de opvoeding. Tevens worden jongeren na scheiding veelal blootgesteld aan ouderlijke conflicten. Eén of een opeenstapeling van bovenstaande factoren zou volgens Amato & Booth (1991) een daling van het welbevinden van jongeren na een ouderlijke (echt)scheiding met zich meebrengen.

INTERNALISEREND EN EXTERNALISEREND PROBLEEMGEDRAG NA SCHEIDING

De verminderde tijd en aandacht voor jongeren, de negatieve gevolgen van de kwaliteit van de ouder-kind relatie en opvoeding, evenals de stoornissen in het oudersysteem na scheiding zou een verklaring kunnen zijn voor de verhoogde kans op internaliserende en externaliserend probleemgedrag bij jongeren die te maken hebben gehad met scheiding in vergelijking met jongeren uit intacte gezinnen (o.a. van der Valk, Spruijt, de Goede, Maas & Meeus; 2004, Lansford, Malone, Castellino & Dodge; 2006, Weaver & Schofield; 2014, Lansford; 2009).

Sekseverschillen in probleemgedrag na scheiding

In het algemeen - los van scheiding - vertonen jongens gemiddeld genomen meer externaliserende problemen dan meisjes, terwijl meisjes gemiddeld meer internaliserende problemen vertonen (Spruit e.a., 2010; Sourander & Helstelä, 2005). Verschillende onderzoeken wijzen uit dat zowel jongens als meisjes na scheiding gemiddeld meer problemen vertonen dan hun leeftijdsgenoten uit intacte gezinnen (Weaver & Schofield, 2014; Lansford, Malone, Castellino & Dodge, 2006; Spruijt & Duindam, 2005)). Dat echtscheiding externaliserende problematiek bij jongens en internaliserende problematiek bij meisjes versterkt wordt echter niet aangetoond, aldus van der Valk, Spruijt, de Goede, Maas & Meeus (2001). Nederhof, Belsky, Ormel & Oldehinkel, 2012 voegen hieraan toe dat ook meisjes na een ouderlijke scheiding meer externaliserende problemen vertonen dan meisjes uit intacte gezinnen. Verschillende onderzoeken wijzen daarbij uit dat jongens meer negatieve consequenties ervaren van scheiding dan meisjes, met name bij scheiding met veel conflicten (van Peer, 2007; Spruijt & Duindam, 2005). Hier moet tegenover worden gesteld dat gedragsproblemen bij meisjes wordt onderschat, mogelijk omdat zij meer internaliserende dan externaliserende problemen vertonen (Hetherington & Kelly, 2002). Onderzoek naar mogelijke sekseverschillen in probleemgedrag na scheiding is dus niet consistent. Naast sekse zou ook woonsituatie na scheiding een rol kunnen spelen in mogelijk probleemgedrag.

Woonsituatie na scheiding en internaliserende/externaliserende problemen

In de meeste gevallen gaat scheiding gepaard met verandering van de woonsituatie van een kind, wat samengaat met verandering in het ouderlijke contact (Potter, 2010; Haverkot & Spruijt, 2012). In de 20e eeuw werden moeders als primaire verzorgers gezien na scheiding. Dit was ongeacht het psychisch functioneren van beide ouders, de relatie tussen ouders en het kind, de kwaliteit van het ouderschap en de voorkeuren van het kind (Kelly, 2006).

In Nederland geldt sinds 1998 gezamenlijk ouderlijk gezag na scheiding en hebben jongeren bovendien sinds 2009 recht op gelijkwaardige zorg van beide ouders. Dit recht is opgenomen in de wet 'bevordering voortgezet ouderschap en zorgvuldige scheiding' (Staatsblad, 2009). Hierdoor krijgen vaders een grotere rol na scheiding in de zorg en opvoeding van de jongeren na scheiding. Dit komt onder meer tot uiting in een toename van contact met vader na

INTERNALISEREND EN EXTERNALISEREND PROBLEEMGEDRAG NA SCHEIDING

scheiding (Staatsblad, 2009). Volgens verschillende bronnen is het versterken van de positie van vader van belang omdat een goede band van jongeren met hun vader zorgt voor minder internaliserende problemen bij de jongere, het een positieve uitkomst heeft op de emotionele ontwikkeling en de jongere minder stress ervaart (e.g. Coleman, Garfield & Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health, 2004; Meadows, McLanahan & Brooks-Gunn, 2007). Vanassche, Sodermans, Matthijs & Swicegood (2014) stellen zelfs dat ‘vadertijd’ de slechte effecten van ouderconflicten op de emotionele ontwikkeling kan compenseren. De wet m.b.t. gelijkwaardig ouderschap na scheiding heeft bijgedragen aan een meer gelijke verdeling in het oudergezin na scheiding. Dit onderzoek sluit hierbij aan en hoopt meer inzicht te krijgen in de rol van het contact met beide ouders na scheiding, in de vorm van de woonsituatie, in probleemgedrag van jongeren.

Volgens Poortman & van Galen (2017) hebben jongeren in co-oudergezin na scheiding gemiddeld minder internaliserende en externaliserende problemen dan jongeren in eenoudergezinnen. Deze bevinding was echter gebaseerd op ouder-rapportage. In de meta-analyse van Baude, Pearson & Drapeau (2016) wordt aangetoond dat jongeren in co-oudergezin na scheiding gemiddeld minder stress vertonen dan jongeren uit eenoudergezinnen. Dit wordt tevens bevestigd door Dissing, Dich, Andersen, Lund & Rod (2017). De meta-analyse van Bauserman (2002) wijst uit dat jongeren van ouders met gezamenlijk gezag zich beter aan weten te passen aan de maatschappij en dat ze gemiddeld minder gedragsproblemen hebben dan jongeren uit een eenoudergezin. Deze gedragsproblemen zouden vooral toenemen bij jongeren van een alleenstaande moeder (Weaver & Schofield, 2014) maar nauwelijks tot niet bij een alleenstaande vader (Magnuson & Berger, 2009). Een mogelijk verklaring hiervoor is dat moeder van oudsher worden gezien als warm en ondersteunend, en vader meer de rol heeft om jongeren te disciplineren (Starrels, 1994). Dat vaders meer controlerend zijn is interessant omdat meerdere studies, gericht op het welzijn van jongeren, een positieve relatie hebben gevonden tussen ouderlijke controle en internaliserende en externaliserende problemen (e.g., Hawkins et al. 2007; Lansford 2009).

Bovenstaand onderzoek laat dus zien dat door de gemiddeld verschillende rollen van vaders en moeders er een verschil kan zijn in probleemgedrag na scheiding op basis van de woonsituatie.

Sekseverschillen in mogelijke problemen in relatie tot woonsituatie na scheiding

Amerikaans onderzoek wijst uit dat een belangrijk aspect van onderzoek naar cooudergezinnen na scheiding geslachtsspecifieke effecten op jongeren zijn (Vanassche, Sodermans, Matthijs & Swicegood, 2013). Het is van belang hierna te kijken, omdat vaders middels co-oudergezinnen na scheiding een grotere rol krijgen in de opvoeding van het kind.

INTERNALISEREND EN EXTERNALISEREND PROBLEEMGEDRAG NA SCHEIDING

Enkele onderzoekers stellen dat jongens meer voordeel hebben van betrokkenheid van vaders dan meisjes (Coley, 1998; Furstenberg & Weiss, 2000). Volgens King (2006) is de kwaliteit van de ouder-kind relatie gemiddeld hoger met de ouder van hetzelfde geslacht. Videon (2002) voegt hieraan toe dat het welzijn van meisjes sterker gerelateerd is aan de relatie met moeder en dat jongens meer beïnvloed worden door de relatie met vader. Dat veel jongeren na scheiding bij moeder blijven wonen en jongens daardoor geen inwonende vader als rolmodel hebben, zou jongens kwetsbaarder maken (Vanassche, Sodermans, Matthijs & Swicegood, 2013). Echter is er nog maar weinig bewijs over de effecten van de betrokkenheid van vaders op het geslacht van het kind (Amato & Gilbreth, 1999; Spruijt & Duindam, 2010). Het is dus nog onduidelijk of er een verschil is tussen jongens en meisjes in de mate van contact die zij hebben met hun vader met betrekking tot internaliserende en externaliserende problemen. Het is dan ook interessant dit mee te nemen in dit onderzoek.

Relevantie & vraagstelling

Dit onderzoek richt zich in eerste instantie op de mate van internaliserende en externaliserende problemen bij jongeren in verschillende woonsituaties na scheiding. Op bovenstaande literatuur gebaseerd is hieruit de volgende onderzoeksvraag opgesteld: *“Is er een verschil in internaliserende en externaliserende problemen van jongeren na scheiding op basis van hun woonsituatie?”*. De verwachting is dat jongeren uit co-oudergezinnen na scheiding gemiddeld minder problemen rapporteren in vergelijking met jongeren uit andere woonsituaties (veel bij moeder en weinig contact met vader, veel bij moeder en veel contact met vader, veel bij vader). Een verklaring hiervoor kan zijn dat jongeren bij co-oudergezinnen na scheiding minder te maken krijgen met stress en ouderlijke conflicten na scheiding wat de kans op problemen verkleint (Baude, Pearson & Drapeau, 2016).

Vervolgens is een tweede onderzoeksvraag opgesteld: *“Is er een verschil tussen jongens en meisjes in internaliserende en externaliserende problemen na scheiding?”*. Verwacht wordt dat jongens gemiddeld meer externaliserende problemen en meisjes meer internaliserende problemen ervaren na scheiding. Dit gebaseerd op algemene sekseverschillen in de populatie (Spruit e.a., 2010; Sourander & Helstelä, 2005).

Tot slot is de overkoepelende onderzoeksvraag: *“Is er een sekseverschil in het mogelijke verschil in internaliserende en externaliserende problemen na scheiding op basis van de woonsituatie?”*. Waar jongeren voorheen voornamelijk met hun moeder opgroeiden, krijgen vaders nu steeds vaker een grotere rol in de opvoeding van jongeren na scheiding. Verwacht wordt dat dit een grotere rol speelt bij jongens dan bij meisjes. Dit zou mogelijk een rol kunnen spelen in de mate van externaliserende problemen bij jongens. Een verklaring hiervoor kan zijn dat de vaderrol geassocieerd met wordt met discipline en regels (Lansford, 2009).

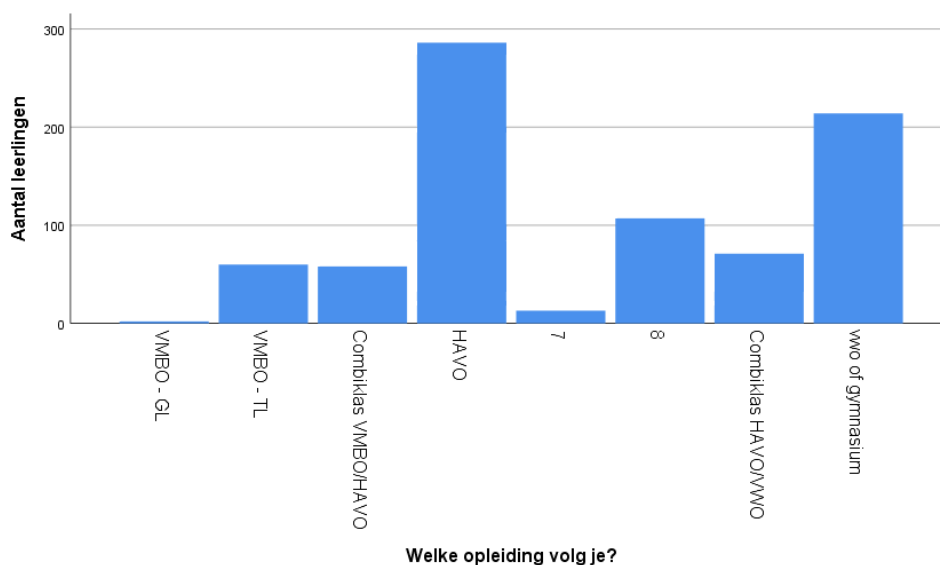
Methode van onderzoek

Procedure

Dit huidige onderzoek betreft een toetsend onderzoek en is kwantitatief van aard. Er is gebruik gemaakt van data van het cross-sequentiële survey-onderzoek Scholieren en Gezinnen. Dit onderzoek is gestart in 2006 en vindt gemiddeld eens per twee jaar plaats. Deze thesis gebruikt de gegevens afkomstig uit de meetronde van 2018. De vragenlijsten zijn afgenomen bij jongeren uit de laatste twee klassen van het basisonderwijs en de eerste drie klassen van het Voortgezet Onderwijs en bestaan uit kwantitatieve data. Studenten Pedagogische Wetenschappen hebben scholen benadert verspreid over heel Nederland. Na toestemming van de scholen, werden vanuit de scholen ouders benadert. Na toestemming van ouders, en de jongeren zelf, hebben de scholieren de vragenlijst na een korte uitleg klassikaal ingevuld. De scholieren vulden de vragenlijst individueel in en konden op elk moment stoppen; deelname aan het onderzoek was anoniem.

Steekproef

De steekproef bestaat uit 996 leerlingen. Hiervan hebben er 198 (19.9%) gescheiden ouders en 784 (78.7%) groeit op in intacte gezinnen. Het betreft 473 jongens (47.5%) en 505 meisjes (50.7%) in de leeftijd van 10 tot en met 19 jaar ($M = 13.39$, $SD = 1.60$). De opleiding die deze scholieren volgen varieert van vbmo-gl (2 leerlingen, 0.2%), vmbo-tl(60 leerlingen, 6%), combiklas vmbo/havo (58 leerlingen, 5.8%), havo (286 leerlingen, 28.7%), combiklas havo/vwo (71 leerlingen, 7.1%), vwo of gymnasium (214 leerlingen, 21.5%). Daarnaast zitten er nog 13 leerlingen in groep 7 (1.3%) en 107 leerlingen in groep 8 (10.7%).

Figuur 1. Staafdiagram voor opleidingsniveau leerlingen

Variabelen

Alle data zijn gebaseerd op zelfrapportage, uit de vragenlijst ‘Scholieren en Gezinnen’.

Woonsituatie. De woonsituatie van de jongeren uit gescheiden gezinnen is in kaart gebracht middels de *Residential Calendar* (Sodermans et al., 2012). De *Residential Calendar* is een schematische weergave van een maand waarin de dagen van de week worden opgesplitst. De respondenten beschrijven per dag of zij bij hun vader of moeder verblijven. Daarbij maken zij het onderscheid tussen dag en nacht. Er is een duidelijke instructie verstrekt en het verschil tussen dag en nacht is geïllustreerd met zonnen en manen. In tabel 1 is weergegeven hoeveel procent van de tijd met een bepaalde ouder wordt doorgebracht om te voldoen aan de categorie woonsituatie.

Tabel 1. *Indeling categorieën woonsituatie Residential Calendar*

Woonsituatie	Percentage contact betreffende ouder
Altijd bij moeder	100%
De meeste tijd met moeder	71-99%
Evenveel tijd met vader en moeder	30-70%
De meeste tijd met vader	71-99%
Altijd bij vader	100%

Probleemgedrag jongeren. Voor het meten van de internaliserende en externaliserende problemen is er gebruik gemaakt van de *Strengths and Difficulties Questionnaire* (SDQ) (Goodman, 1997). De vragenlijst bevat 25 vragen over emotionele symptomen, prosociaal gedrag, gedragsproblemen, hyperactiviteit/aandachtsproblemen en problemen in de relatie met leeftijdsgenoten. De leerlingen konden de stellingen beantwoorden in de drie categorieën: niet waar, een beetje waar en zeker waar. Een voorbeeld stelling is: ik word erg boos en ben vaak driftig. Met de schalen ‘emotionele symptomen’ worden de internaliserende problemen van de jongeren in kaart gebracht. Een voorbeeldvraag hiervan is: ‘ik ben vaak ongelukkig, in de put of in tranen’. De leerlingen kunnen deze stellingen beantwoorden in de drie categorieën: niet waar, een beetje waar en zeker waar. De betrouwbaarheid van deze schaal is $\alpha = .678$. Met de schalen: ‘gedragsproblemen’ worden de externaliserende problemen bij de jongeren onderzocht. Een voorbeeldvraag hiervan is: ‘Ik vecht vaak. Het lukt mij andere mensen te laten doen wat ik wil’. Ook deze vragen kunnen de leerlingen beantwoorden in drie categorieën: niet waar, een beetje waar en zeker waar. De betrouwbaarheid van deze schaal is $\alpha = .417$. Deze

INTERNALISEREND EN EXTERNALISEREND PROBLEEMGEDRAG NA SCHEIDING

vragenlijst is geschikt voor jongeren tussen de 11-16. De vragenlijst is afgenomen bij de leerlingen.

Analyses

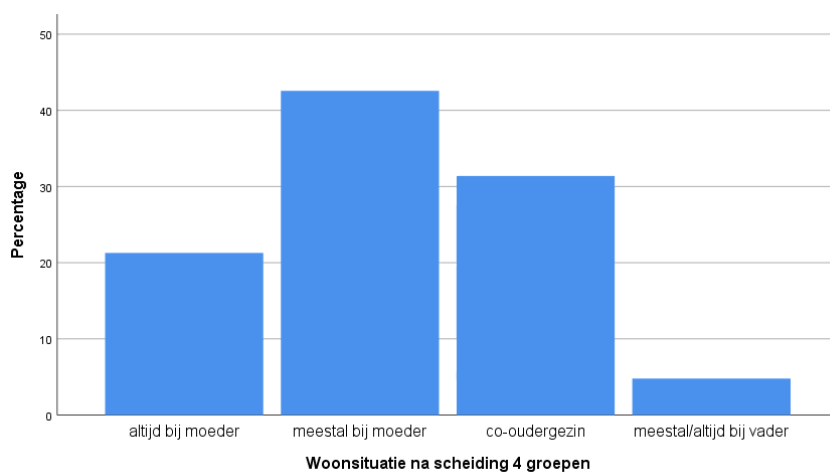
De eerste analyse richt zich op het verschil in internaliserende en externaliserende problemen per woonsituatie. Dit is getoetst middels een eenweg ANOVA. Door het uitvoeren van een post-hoc toets kan - in het geval van een significante F-waarde - worden nagegaan voor welke woonsituatie specifiek er een verschil is in de mate van internaliserende en externaliserende problemen ten opzichte van een andere woonsituatie.

De tweede analyse richt zich op een mogelijk verschil tussen jongens en in internaliserende en externaliserende problemen. Ook dit wordt geanalyseerd door middel van een eenweg ANOVA. Voor de overkoepelende hoofdvraag: 'is er een verschil in internaliserende en externaliserende problemen van jongeren na scheiding op basis van hun woonsituatie, en is daarbij een sekseverschil?' wordt gebruik gemaakt van een meerweg ANOVA. Tevens wordt er een post-hoc toets uitgevoerd om - in het geval van een significante F-waarde - na te gaan voor welke woonsituatie specifiek er een verschil is in de mate van internaliserende en externaliserende problemen ten opzichte van een andere woonsituatie en hoe dit verschilt per sekse.

Resultaten

Inleiding

Uit de beschrijvende analyses komt naar voren dat er een ongelijke verdeling is van respondenten over de verschillende woonsituaties. De meeste respondenten wonen grotendeels bij moeder (42.6%). Verder woont 31.4% in co-oudergezinnen na scheiding, 21.3% altijd bij moeder, 4.8% meestal/altijd bij vader. In Figuur 2 zijn de frequenties weergegeven van de woonsituatie. In Tabel 2 worden de gemiddelde scores op de gedragschalen 'emotionele problemen' en 'gedragsproblemen' weergegeven.

Figuur 2. Staafdiagram voor woonsituatie jongeren

INTERNALISEREND EN EXTERNALISEREND PROBLEEMGEDRAG NA SCHEIDING

Aanvankelijk was de variabele woonsituatie verdeeld in vijf groepen. Vanwege het geringe aantal respondenten bij de waarden ‘meestal bij vader’ en ‘altijd bij vader’, is ervoor gekozen om deze samen te voegen. Hiermee wordt beoogt de betrouwbaarheid van het onderzoek te vergroten. Voorafgaand aan de analyse zijn de assumpties van de ANOVA gecontroleerd. Levene’s test is gebruikt om na te gaan of de residuen normaal verdeeld zijn. De spreiding van variantie is gecontroleerd middels de Kolmogorov-Smirnov en de Shapiro-Wilk. Daarnaast is er gecontroleerd op outliers en de onafhankelijkheid van waarnemingen. Wanneer er niet aan de assumpties wordt voldaan, zal dit worden vermeldt bij de betreffende analyse. Om met een betrouwbaarheid van 95% uitspraken te doen over de resultaten, is er bij de toetsen een alpha van .05 aangehouden.

Woonsituatie na scheiding en internaliserende en externaliserende problemen

Is er een verschil in internaliserende en externaliserende problemen van jongeren op basis van de woonsituatie?

Tabel 2. Beschrijvende statistieken van de Gedragsschalen in de Verschillende Woonsituaties

	Emotionele problemen			Gedragsproblemen		
	N	M	SD	N	M	SD
Altijd bij moeder	39	.56	.51	39	.38	.27
Meestal bij moeder	80	.58	.44	80	.35	.29
Co-oudergezin	58	.68	.48	58	.32	.31
Meestal/ altijd bij vader	9	.64	.52	9	.33	.34

Internaliserend. In de beschrijvende statistieken komt naar voren dat er bij jongeren uit co-oudergezinnen na scheiding gemiddeld de meeste emotionele problemen zijn. Dit verschil is klein en niet significant ten opzichte van de andere scores van emotionele problemen van jongeren in verschillende woonsituaties. Er is geen enkel significant verschil gevonden in internaliserend problemen tussen de betreffende woonsituaties $F(3, 182) = .63, p = .60, \eta^2 = .01$.

Externaliserend. In de beschrijvende statistieken komt naar voren dat er bij jongeren die rapporteren altijd bij moeder te zijn gemiddeld genomen de meeste gedragsproblemen voorkomen. Bij jongeren uit co-oudergezinnen zijn gemiddeld de minste gedragsproblemen. Beide verschillen zijn echter klein en niet significant ten opzichte van de andere woonsituaties. Er is geen enkel significant verschil gevonden in externaliserende problemen tussen de betreffende woonsituaties $F(3, 182) = .37, p = .77, \eta^2 = .01$.

INTERNALISEREND EN EXTERNALISEREND PROBLEEMGEDRAG NA SCHEIDING

Voorafgaand aan de analyse is de hypothese opgesteld dat jongeren uit co-oudergezinnen na scheiding gemiddeld minder internaliserende en externaliserende problemen rapporteren in vergelijking met jongeren uit de andere woonsituaties. Deze hypothese moet verworpen worden, want de verschillen zijn niet significant. Hierdoor kan niet worden geconcludeerd dat de mate van internaliserend en externaliserend probleemgedrag afhangt van de woonsituatie na scheiding.

Sekse en internaliserende en externaliserende problemen

De tweede onderzoeksvraag luidt: Is er een verschil tussen jongens en meisjes in internaliserende en externaliserende problemen na scheiding?

Tabel 3. *Beschrijvende Statistieken van de Gedragsschalen in Sekse*

	Emotionele problemen			Gedragsproblemen		
	N	M	SD	N	M	SD
Jongens	89	.49	.42	89	.42	.33
Meisjes	103	.72	.48	103	.28	.23

Internaliserend. Uit de eenweg ANOVA blijkt dat meisjes gemiddeld meer emotionele problemen hebben dan jongens na scheiding ($M = .72$, $SD = .48$). Dit verschil is significant $F(1, 190) = 12.05$, $p = .001$, $\eta^2 = .06$.

Externaliserend. Uit de eenweg ANOVA blijkt dat jongens gemiddeld meer gedragsproblemen hebben dan meisjes ($M = .42$, $SD = .33$). Dit verschil is significant $F(1, 190) = 12.09$, $p = .001$, $\eta^2 = .06$. De Levene's test is significant, wat aanduidt dat de assumptie van gelijke variantie is geschonden, $p < .05$. Om deze reden moeten de resultaten van deze analyse voorzichtig worden geïnterpreteerd.

Zowel bij internaliserend als bij externaliserend zijn de Kolmogoriv-Smirnov test en de Shapiro-Wilk significant, wat indiceert dat de assumptie van normaliteit is geschonden, $p < .05$. Door de grootte van de steekproef en gelijkheid in groepsgroottes heeft dit echter geen gevolgen voor de analyse (Allen & Bennett, 2010).

Voorafgaand aan de analyse is de hypothese opgesteld dat jongens gemiddeld meer externaliserende problemen hebben dan meisjes na scheiding. Daarnaast is de hypothese opgesteld dat meisjes meer internaliserende problemen hebben dan jongens na scheiding. Beide hypothesen kunnen worden aangenomen.

Woonsituatie en sekse

Is er een sekseverschil in het mogelijke verschil in internaliserende en externaliserende problemen na scheiding op basis van de woonsituatie?

Tabel 4. *Beschrijvende Statistieken van de Gedragsschalen in Sekse en Woonsituatie*

		Emotionele problemen			Gedragsproblemen		
		N	M	SD	N	M	SD
Jongen	Altijd bij moeder	19	.42	.46	19	.46	.33
	Meestal bij moeder	33	.48	.37	33	.42	.30
	Co-oudergezin	27	.55	.50	27	.41	.40
	Meestal/ altijd bij vader	5	.44	.39	5	.47	.41
	Totaal	84	.49	.43	84	.43	.34
Meisje	Altijd bij moeder	19	.72	.55	19	.32	.18
	Meestal bij moeder	45	.65	.48	45	.29	.26
	Co-oudergezin	30	.79	.45	30	.23	.18
	Meestal/ altijd bij vader	4	.90	.60	4	.16	.11
	Totaal	98	.72	.49	98	.27	.22

Internaliserend. Uit de meerweg ANOVA komt naar voren dat meisjes gemiddeld genomen de meeste internaliserende problemen in geval van de woonsituatie ‘altijd/meestal bij vader’ ($M = .90$, $SD = .60$). De minste internaliserende problemen bij meisjes komen voor bij ‘meestal bij moeder’ ($M = .65$, $SD = .48$). Bij jongens komen de meeste internaliserende problemen voor bij ‘co-oudergezin’ ($M = .55$, $SD = .50$) en minste internaliserende problemen bij ‘altijd bij moeder’ ($M = .42$, $SD = .46$). Op basis van een alpha van .05 is het verschil in sekse in de mate van internaliserende problemen na scheiding op basis van de woonsituatie niet significant, $F(3, 174) = .38$, $p = .77$, $\eta^2 = .01$.

Externaliserend. De Kolmogoriv-Smirnov test en de Shapiro-Wilk significant, wat indiceert dat de assumptie van normaliteit is geschonden, $p < .05$. Door de grootte van de steekproef en gelijkheid in groepsgroottes heeft dit echter geen gevolgen voor de analyse (Allen & Bennett, 2010). Uit de meerweg ANOVA komt naar voren dat jongens de meeste externaliserende problemen hebben bij de woonsituatie ‘altijd/meestal bij vader’ ($M = .47$, $SD = .41$). De minste externaliserende problemen bij jongens komen voor bij ‘co-oudergezin’ ($M = .41$, $SD = .40$). Bij meisjes komen de meeste externaliserende problemen voor bij ‘altijd bij

INTERNALISEREND EN EXTERNALISEREND PROBLEEMGEDRAG NA SCHEIDING

moeder ($M = .32$, $SD = .18$) en minste externaliserende problemen bij ‘altijd/ meestal bij vader’ ($M = .16$, $SD = .11$). Op basis van een alpha van .05 is het verschil in sekse in de mate van externaliserende problemen na scheiding op basis van de woonsituatie niet significant, $F(3, 174) = .29$, $p = .83$, $\eta^2 = .01$.

Beide hypothesen worden verworpen omdat de resultaten niet significant zijn. Er is dus geen significant sekseverschil in internaliserende en externaliserende problemen na scheiding op basis van woonsituatie.

Conclusie en discussie

Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat scheiding van ouders negatieve gevolgen kan hebben op het gedrag van jongeren. Echter bestaat er een verschil in de manier waarop jongeren reageren op scheiding. Sodermans, Vanassche & Matthijs (2013) benoemen dat het welzijn van jongeren beter is wanneer zij afwisselend woonachtig zijn bij beide ouders. In recent wetenschappelijk onderzoek is gekeken naar de rol die co-oudergezin na scheiding speelt in het welzijn van jongeren. Zo stellen Poortman & van Galen (2017) dat jongeren in co-oudergezinnen na scheiding gemiddeld minder externaliserende en internaliserende problemen hebben dan jongeren in eenoudergezinnen. De meta-analyse van Bauserman (2002) voegt hieraan toe dat jongeren van ouders met gezamenlijk gezag zich beter weten aan te passen aan de maatschappij. Echter zijn bovenstaande onderzoeken gebaseerd op de beleving van de ouders waardoor het inzicht van de jongeren gemist wordt. Het is bijvoorbeeld voorstelbaar dat ouders hun jongeren overschatten en geen goed zicht hebben op de problemen die zij ervaren (Beckmeyer et al., 2014).

In het huidige onderzoek is daarom gekeken naar de perceptie van jongeren op de scheiding van hun ouders. Daarmee hoopt dit onderzoek een bijdrage te leveren aan de kennis over externaliserende en internaliserende problemen bij jongeren in de verschillende woonsituaties na scheiding, wat nodig is voor het ontwikkelen van de juiste en meest effectieve interventies voor deze jongeren.

Woonsituatie na scheiding en internaliserende en externaliserende problemen

Tegen de verwachting bleek de mate van internaliserend/externaliserend gedrag niet significant te verschillen per woonsituatie na scheiding. Ondanks dat de resultaten niet significant zijn, is het opvallend dat in co-oudergezinnen na scheiding de mate van internaliserende problemen het hoogst ligt. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn het wonen in een co-oudergezin na scheiding voor jongeren emotioneel belastender is dan tot nu toe werd gedacht. Dit benadrukt het belang om vervolg onderzoek niet enkel op de beleving van ouders te richten, maar de jongeren hierbij te betrekken.

Sekse en internaliserende en externaliserende problemen

INTERNALISEREND EN EXTERNALISEREND PROBLEEMGEDRAG NA SCHEIDING

Zoals verwacht bleken externaliserende problemen na scheiding meer voor te komen bij jongens. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat jongens gemiddeld genomen meer externaliserende problemen hebben dan meisjes, los van scheiding (Spruit e.a., 2010; Sourander & Helstelä, 2005). Daarnaast wordt de mate van externaliserende problemen (en internaliserende problemen) bij jongens versterkt door de scheiding (Spruijt & Duindam, 2005). Internaliserende problemen bleken het meest voor te komen bij meisjes na de scheiding van hun ouders. Ook dit kan worden verklaard doordat meisjes - los van scheiding - gemiddeld genomen meer internaliserende problemen hebben dan jongens. Hiermee wordt echter niet aangetoond dat meisjes uit scheidingsgezinnen gemiddeld genomen meer internaliserende problemen hebben dan meisjes uit intacte gezinnen (Valk, Spruijt, de Goede, Maas & Meeus, 2001).

Woonsituatie en sekse

Er is geen significant verschil gevonden in het sekseverschil in het mogelijke verschil in internaliserende en externaliserende problemen na scheiding op basis van de woonsituatie. Ondanks dat het niet significant is te zien dat jongeren de meeste emotionele problemen ervaren in co-oudergezinnen na scheiding. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat jongeren in co-oudergezinnen na scheiding gemiddeld meer emotioneel belast worden door het ontbreken van een 'echt thuis'. De jongeren moeten namelijk leren om zich te herdefiniëren op meerdere locaties en in verschillende gezinnen (Havermans, Sodermans & Matthijs, 2015).

Daarnaast ervaren zowel jongens als meisjes relatief weinig gedragsproblemen in co-oudergezinnen na scheiding. Dit zou verklaard kunnen worden door het belang van de rol van vader in de opvoeding (Furstenberg & Weiss, 2000). Dit geldt wellicht meer voor jongens dan meisjes, omdat de kwaliteit van de ouder-kind relatie gemiddeld hoger zou zijn met de ouder van hetzelfde geslacht (Videon, 2002). Uit onderzoek komt niet naar voren dat de hoeveelheid contact een rol speelt. Daarentegen is de kwaliteit van de relatie tussen ouder en jongeren van groter belang (Spruijt & Duindam 2010).

Kracht en beperkingen van huidig onderzoek

Een sterk punt van het huidige onderzoek is dat er gebruik is gemaakt van de zelfrapportage van jongeren. Dit in tegenstelling tot veel eerder onderzoek, wat vooral beruiste op de rapportage van ouders zelf over het probleemgedrag van de jongere. Verder is dit een van de eerste onderzoeken naar de rol van woonsituatie en probleemgedrag na scheiding in Nederland, en sluit goed aan bij de recente trend van meer co-oudergezinnen na scheiding en de behoefte meer kennis te hebben over de mogelijke gevolgen hiervan.

Echter moeten de resultaten van deze studie ook bekeken worden in de context van zijn beperkingen. Als eerst is het belangrijk te melden dat het aantal respondenten dat bij vader woont gering is. Hierdoor moeten de resultaten voorzichtig worden geïnterpreteerd. Tevens moet vermeldt worden dat alle respondenten uit het reguliere onderwijs komen, generalisatie naar de andere vormen van onderwijs is dan ook beperkt.

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

In de literatuur is er nog geen eenduidig beeld over de woonsituatie waarin jongeren de minste problemen ondervinden na scheiding. Dit blijkt ook niet uit de resultaten van dit onderzoek. Om die reden wordt aangeraden vervolgonderzoek te uit te voeren, gericht op de perceptie van de jongeren. Onderzoek naar de perceptie van jongeren kan inzicht geven in de wijze waarop zij co-ouderschap ervaren. Dit omdat er een discrepantie bestaat in de buitenlandse literatuur tussen de bevindingen van ouders en de jongeren. Daarnaast wordt er aanbevolen om hiervoor een grotere aselechte steekproef te hanteren om hiermee een representatieve uitspraak te kunnen doen.

Referenties

- Allen, P., & Bennett, K. (2010). PASW statistics by SPSS, a practical guide (version 18.0). Australia: Cengage Learning.
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology, 15*(3), 355–370
- Amato, P.R. (1994). Father-Child Relations, Mother-Child Relations, and Offspring Psychological Well-Being in Early Adulthood. *Journal of Marriage and Family, 56*(4), 1031-1042.
- Amato, P.R. (2010). Research on Divorce: Continuing Trends and New Developments. *Journal of Marriage and Family, 72*, 650-666. doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x
- Amato PR, Gilbreth J. (1999). Nonresident fathers and children's well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family, 61*, 557–573.
- Amato, P.R. & Booth, A. (1991). Consequences of Parental Divorce and Marital Unhappiness for Adult Well-Being. *Oxford Journals, 69*(3), 895-914. doi: 10.2307/2579480
- Amato, P.R., Kane, J.B. & James, S. (2011). Reconsidering the "Good Divorce". *Family Relations, 60*(5), 511-524. doi: 10.1111/j.1741-3729.2011.00666.x
- Baude, A., Pearson, J., & Drapeau, S. (2016). *Children's adjustment in joint physical custody versus sole custody: A meta-analytic review*. *Journal of Divorce and Remarriage, 57*, 338–360
- Bauserman, R. (2002). Adjustment in Joint-Custody Versus Sole-Custody Arrangements: A Meta-Analytic Review. *Journal of Family Psychology, 16*(1), 91-102. doi:10.1037//0893-3200.16.1.91
- Carlson, M. J. (2006). Family structure, father involvement and adolescent behavioural outcomes. *Journal of Marriage and Family, 68*(1), 137–154. doi:10.1111/j.1741-3737.2006.00239.x
- Centraal Bureau voor Statistiek (2018). *Echtscheiding; leeftijdsverschil, kinderen, geboorteland, huwelijksduur*. CBS
- Coleman, W.L., Garfield, C. & Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health. (2004). Fathers and Pediatricians: Enhancing Men's Roles in the Care and Development of Their Children. *Pediatrics, 113*(5), 1406-1411. doi: 10.1542/peds.113.5.1406
- Coley RL. (1998). Children's socialization experiences and functioning in single-mother households: The importance of fathers and other men. *Child Development, 69*(1), 219-230. doi:10.1111/j.1467-8624.1998.tb06144.x

INTERNALISEREND EN EXTERNALISEREND PROBLEEMGEDRAG NA SCHEIDING

- Collins, R.L., Ellickson, P.L. & Klein, D.J. (2007). The role of substance use in young adult divorce. *Addiction* (102), 786-794. doi:10.1111/j.1360-0443.2007.01803.x
- Dissing, A.S., Dich, N., Andersen, A.N., Lund, R. & Rod, N.H. (2017). Parental break-ups and stress: roles of age & family structure in 44 509 pre-adolescent children. *The European Journal of Public Health*, 27(5), 829-834. doi:10.1093/eurpub/ckx040
- Dunlop, R., Burns, A. & Bermingham, S. (2001). Parent–Child Relations and Adolescent Self-Image Following Divorce: A 10 Year Study. *Journal of Youth and Adolescence*, 30(2), 117-134. doi: 10.1023/A:1010389923248
- Emery, R.E., Waldron, M., Kitzmann, K.M. & Aaron, J. (1999). Delinquent Behavior, Future Divorce or Nonmarital Childbearing, and Externalizing Behavior Among Offspring: A 14-Year Prospective Study. *Journal of Family Psychology*, 13(4), 568-579.
- Furstenberg FF, Weiss CC. (2000). Intergenerational transmission of fathering roles in at risk families. *Marriage and Family Review*, 29(2-3), 181–201. doi:10.1300/J002v29n02_11
- Gaspar, A.F.J., Stolberg, L.A., Macie, M.K. & Williams, J.L. (2008). Coparenting in Intact and Divorced Families: Its Impact on Young Adult Adjustment. *Journal of Divorce & Remarriage*, 49(3-4), 272-290. doi: 10.1080/10502550802231924
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A Research Note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38, 581-586.
- Haverkort, C., & Spruijt, E. (2012). *Kinderen uit nieuwe gezinnen: handboek voor school en begeleiding*. Tiel: Lannoo.
- Havermans, N., Sodermans, A., Matthijs, K. (2015). *Residential arrangements and children's school engagement: The role of the parent-child relationship and selection mechanisms*. Youth & Society. Doi: 10.1177/0044118X15581167
- Hawkins, D. N., Amato, P. R., & King, V. (2007). Nonresident father involvement and adolescent well-being: Father effects or child effects? *American Sociological Review*, 72, 990–1010. doi:10.1177/000312240707200607
- Hetherington, E. M., & Kelly, J. B. (2002). *For better or for worse*. New York: Norton.
- Hetherington, E. M., & Stanley-Hagan, M. (1999). The adjustment of children with divorced parents: A risk and resiliency perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 40, 129-140. doi:10.1111/1469-7610.00427
- Kelly, J.B. (2006). Children's Living Arrangements Following Separation and Divorce: Insights From Empirical and Clinical Research. *Family Process* 46(1), 35-52. doi:10.1111/j.1545-5300.2006.00190.x
- Kievit, T., Tak, J. A., & Bosch, J. D. (2008). *Handboek psychodiagnostiek voor de hulpverlening aan kinderen*. Utrecht: De Tijdstroom

INTERNALISEREND EN EXTERNALISEREND PROBLEEMGEDRAG NA SCHEIDING

- King, V. (2006). The antecedents and consequences of adolescents' relationships with stepfathers and nonresident fathers. *Journal of Marriage and the Family*, 68(4), 910-928. doi:10.1111/j.1741-3737.2006.003.304.x
- Lansford, J.E. (2009). Parental Divorce and Children's Adjustment. *Journal of the Association for Psychological Science*, 4(2), 140-152. doi: 10.1111/j.1745-6924.2009.01114.x
- Lansford, J.E., Malone, P.S., Catellino, D.R. & Dodge, K.A. (2006). Trajectories of Internalizing, Externalizing, and Grades for Children Who Have and Have Not Experienced Their Parents' Divorce or Separation. *Journal of Family Psychology*, 20(2), 292-301. doi:10.1037/0893-3200.20.2.292
- Liesbeth Steenhof, Centraal bureau voor de Statistiek, bevolkingstrends, 4^e kwartaal 2007
- Lui, J. (2004). Childhood Externalizing Behavior: Theory and Implications. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 17(3), 93-103. doi: 10.1111/j.1744-6171.2004.tb00003.x
- Magnuson, K., Berger, L.M. (2009). Family Structure States and Transitions: Associations with Children's Well-Being during Middle Childhood. *Journal of Marriage and Family*, 71(3), 575-591. Verkregen van <http://www.jstor.org/stable/40262903>
- Meadows, S.O., McLanahan, S.S., Brooks-Gunn, J. (2007). Parental Depression and Anxiety and Early Childhood Behavior Problems Across Family Types. *Journal of Marriage and Family*, 69(5), 1162-1177. Verkregen van: https://www-jstor-org.proxy.library.uu.nl/stable/4622519?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Mullet, E. K., & Stolberg, A. (1999). The development of the co-parenting behaviors questionnaire: An instrument for children of divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 31, 115-137. doi:10.1300/J087v31n03_07
- Nederhof, E., Belsky, J., Ormel, J., & Oldehinkel, A.J. (2012). Effects of divorce on Dutch boys' and girls' externalizing behavior in Gene x Environment perspective: Diathesis stress or differential susceptibility in the Dutch Tracking Adolescents' Individual Lives Survey study? *Development and Psychopathology*, 24, 929-939. doi:10.1017/S0954579412000454
- Poortman, A. & van Gaalen, R. (2017). Shared Residence after Separation: A Review and new Findings From the Netherlands. *Association of Family and Conciliation Courts*, 55(4), 531-544. doi: 10.1111/fcre.12302
- Potter, D. (2010). Psychosocial Well-Being and the Relationship Between Divorce and

INTERNALISEREND EN EXTERNALISEREND PROBLEEMGEDRAG NA SCHEIDING

- Children's Academic Achievement. *Journal of Marriage and Family*, 72, 933-946.
doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00740.x
- Van der Rakt, M.G.A. (2011). Two Generations of Crime: *The Intergenerational Transmission of Criminal Convictions over the Life Course*. Radboud Universiteit Nijmegen.
- Sourander, A. & Helstelä, L. (2005). Childhood predictors of externalizing and internalizing problems in adolescence: A prospective follow-up study from age 8 to 16. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 14(8), 415-423. doi: 10.1007/s00787-005-0475-6
- Sodermans, A. K., Vanassche, S., & Matthijs, K. (2013). Verblijfsregelingen en welbevinden van kinderen: verschillen naar gezinskenmerken. *Relaties en nieuwe gezinnen*, 3(4).
Verkregen van: <http://www.relatiesennieuwegezinnen.be>
- Sodermans, A.K., Vanassche, S., Matthijs, K., & Swicegood, G. (2014). Measuring postdivorce living arrangements: Theoretical and empirical validation of the residential calendar. *Journal of Family Issues*, 35, 125-145
- Spruit, E. & Duindam, V. (2005). Problem Behavior of Boys and Young Men After Parental Divorce in the Netherlands. *Journal of Divorce & Remarriage*, 43, 141-155.
doi:10.1300/J087v43n03_08
- Spruit, E. & Duindam, V. (2010). Joint Physical Custody in The Netherlands and the Well Being of Children. *Journal of Divorce; Remarriage*, 51(1), 65-82, doi:
10.1080/10502550903423362
- Spruijt, E., & Haverkort, C. (2012). *Kinderen uit nieuwe gezinnen: Handboek voor school en begeleiding*. Houten: LannooCampus.
- Spruijt, E., Kormos, H., Burggraaf, C., & Steenweg, A (2002). *Het verdeelde kind. Literatuuronderzoek omgang na scheiding*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Spruijt, E., & Kormos, H. (2010). *Handboek scheiden en de kinderen: Voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te maken heeft*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Staatsblad 2009, 56. Den Haag: SDU uitgevers.
- Starrels, M.E. (1994). Gender Differences in Parent-Child Relations. *Journal of Family Issues*, 15(1), 148-165. doi:10.1117/019251394015001007
- Steenhof, L. (2007). *Schatting van het aantal stiefgezinnen*. CBS
- Strohschein, L. (2005). Parental Divorce and Child Mental Health Trajectories. *Journal of Marriage and Family*, 67, 1286-1300. doi: 10.1111/j.1741-3737.2005.00217.x
- Teubert, D., & Pinquart, M. (2010). The association between coparenting and child adjustment: A meta-analysis. *Parenting-Science and Practice*, 10, 286-307.
doi:10.1080/15295192.2010.492040

INTERNALISEREND EN EXTERNALISEREND PROBLEEMGEDRAG NA SCHEIDING

- Van der Valk, I., Spruijt, E., De Goede, M., Maas, C., & Meeus, W. (2004). Gezinsstructuur en internaliserend en externaliserend probleemgedrag van adolescenten en jongvolwassenen. Een longitudinaal groeicurveonderzoek. *Kind en Adolescent*, 25, 92-100. doi:10.1007/BF03060910
- Van der Valk, I., Spruijt, E., De Goede, M., Maas, C., & Meeus, W. (2005). Family structure and problem behavior of adolescents and Young adults: A growth-curve study. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(6), 533–546. doi: 10.1007/s10964-005-8841-8
- Van Peer, C. (2007). De impact van een (echt)scheiding op kinderen en ex-partners. SVR Studie 2007/1. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering
- Vanassche, S., Sodermans, A.K. & Matthijs, K. (2010). *Divorce, delinquent behaviour and substance use among adolescents: The role of parental characteristics*. Leuven: Centre for Population and Family Research Department of Sociology.
- Vanssche, S., Sodermans, A.K., Matthijs, K., Swicegood, G. (2014). Commuting between two parental households: The association between joint physical custody and adolescent wellbeing following divorce. *Journal of Family Studies*, 19(2), 139–158. doi:10.5172/jfs.2013.19.2.139
- Videon, T. M. (2002). The effects of parent-adolescent relationships and parental separation on adolescent wellbeing. *Journal of Marriage and the Family*, 64(2), 489–503. doi:10.1111/j.1741-3737.2002.00489.x
- Weaver, J.M. & Schofield, T.J. (2014). Mediation and Moderation of Divorce Effects on Children's Behavior Problems. *Journal of Family Psychology*, 29(1), 39-48. doi:10.1037/fam0000043
- Wicks-Nelson, R., & Israel, A. C. (2014). *Abnormal child and adolescent psychology*. New Jersey, NJ: Pearson Prentice Hall.